

СТРІЙ

№4, 2022

Вісник з історії одягу

Стрій – науково-популярний журнал присвячений дослідженням з історії одягу. Журнал розміщує наукові та науково-популярні матеріали з історії одягу та уніформології, дослідження текстилю й аксесуарів цивільного та військового костюму, фалеристики та вексилології. Чільне місце у журналі посідають статті присвячені проблемам практичної реконструкції як окремих предметів та технологій, так і цілісних комплексів одягу та спорядження.

Журнал виходить один раз на рік та розповсюджується в електронному вигляді безкоштовно.

Історичний стрій

Сергій Шаменков

Поясний одяг давніх слов'ян та скандинавські «штани марнославства» 3

Сергій Шаменков

Шаровари в гардеробі козацтва Правобережної України в 1695 р. 13

Сергій Шаменков

Козацький кунтуш із зібрання Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького..... 17

Сергій Шаменков

Герої поеми “Енеїда” Івана Котляревського в контексті історичного строю епохи..... 25

Сергій Шаменков

Образи козаків у творчості Жана-П'єра Норблена 35

Сергій Шаменков

Опришки-збійники доби Олекси Довбуша: зовнішній вигляд, одяг та зброя..... 41

Графічна реконструкція

Сергій Шаменков

Графічна реконструкція мушкетера “Maison du Roi” 1625–1627 рр. 55

Етнографічний стрій

Людмила Климук

Конструктивний устрій керсетки із зібрання Українського центру народної культури “Музей Івана Гончара” 57

ISSN 2706-7203 (друкована версія), **ISSN 2706-7211** (електронна версія)

Редакційна колегія

Прокопенко В.М., к.х.н. (Київ)
Адаменко Д.В. (Київ)
Папакін А.Г., к.і.н. (Київ)
Сичевський С.В. (Київ)
Тоїчкін Д.В., к.і.н. (Київ)
Шаменков С.І. (Одеса)
Щибря В.В., к.і.н. (Київ)

Над випуском працювали

Головний редактор – Прокопенко В.М.
Редактор – Папакін А.Г.
Технічний редактор та дизайн – Безобчук О.В.
Перекладач – Лісниченко О.І.

Зареєстровано Міністерством юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію:
КВ № 23861-13701 Р від 19.04.2019

Адреса: Україна, 03058, а/с 9,
Прокопенко Володимир Михайлович
Сайт: <http://striy.org.ua/>
E-mail: email@striy.org.ua

Малюнок на обкладинці:

Ватажок опришків.
Малюнок Сергія Шаменкова

Журнал опубліковано за посиланням:
striy.org.ua/index.php/striy/issue/view/striy_4_2022

Striy. Historic Clothing Studies

Striy is a popular science journal on the research of the history of clothing. The journal publishes scientific and popular materials on the history of clothing and uniforms, studies on textiles and accessories for civil and military suits, phaleristics and vexillology. A major place in the journal will be allocated for articles on the issues of practical reconstruction of individual items and technologies, as well as comprehensive sets of clothing and equipment.

The journal is published once a year and distributed electronically free of charge.

Historical Clothing

Serhii Shamenkov

Waist clothing of ancient Slavs and Scandinavian "Hábrækr" 3

Serhii Shamenkov

Sharovary trousers in the wardrobe of the Cossacks of Right Bank Ukraine in 1695 13

Serhii Shamenkov

Cossack kuntusz from the collection of the Dnipro D.I. Yavornytskyi National Historical Museum..... 17

Serhii Shamenkov

Characters of the poem "Aeneid" by Ivan Kotliarevskyi in the context of historical clothing of its era 25

Serhii Shamenkov

Images of Cossacks in the works of Jean-Pierre Norblin 35

Serhii Shamenkov

Opryshky outlaws of the era of Oleksa Dovbush: appearance, clothes and weapons 41

Graphic Reconstruction

Serhii Shamenkov

Graphic reconstruction musketeer "Maison du Roi" of the 1625–1627 55

Ethnographic Clothing

Liudmyla Klymuk

The structural arrangement of the kersetka from the collection of the Ukrainian Center of Folk Culture "Ivan Honchar Museum" 57

ISSN 2706-7203 (print version), **ISSN 2706-7211** (online version)

Editorial Board

Prokopenko V.M., PhD (Kyiv)
Adamenko D.V. (Kyiv)
Papakin A.G., PhD (Kyiv)
Sychevs'kyj S.V. (Kyiv)
Toichkin D.V., PhD (Kyiv)
Shamenkov S.I. (Odesa)
Shchybria V.V., PhD (Kyiv)

Editorial Board of the Volume

Chief Editor – Prokopenko V.M.
Editor – Papakin A.G.
Technical Editor and Design – Bezobchuk O.V.
Translator – Lisnychenko O.I.

Registered Ministry of Justice of Ukraine

Certificate of registration:
KB № 23861-13701 P from 19.04.2019

Address: Ukraine, 03058, PO Box 9
Prokopenko Volodymyr
Site: <http://striy.org.ua>
E-mail: email@striy.org.ua

Drawing on the cover:

Opryshky leader.
Drawing by Serhii Shamenkov.

The journal published by the link:
striy.org.ua/index.php/striy/issue/view/striy_4_2022

Сергій Шаменков

Шаровари в гардеробі козацтва Правобережної України в 1695 р.

Ключові слова: *козацтво, шаровари, Правобережна Україна, актові документи, XVII ст.*

Стаття присвячена аналізу документу 1695 р. із зібрання Головного архіву історичних документів у Варшаві, в якому була виявлена згадка видачі козацькій старшині полків Правобережного гетьмана Самійла Самуся матеріалу на пошив шароварів. Ці записи фактично є першими, що чітко фіксують час появи шаровар у українських козаків, нехай і епізодично, у невеликій кількості, та лише в представників старшини Правобережних полків.

Serhii Shamenkov

Sharovary trousers in the wardrobe of the Cossacks of Right Bank Ukraine in 1695

Keywords: *cossacks, sharovary, Right Bank Ukraine, act documents, 17th century.*

The article deals with the analysis of a 1695 document from the collection of the Main Archive of Historical Documents in Warsaw, in which there was a mention of the issue of material for sewing trousers to the Cossack officers of the regiments of the Right Bank Hetman Samiylo Samus. These records are, in fact, the first ones to clearly record the time of the appearance of sharovary trousers among Ukrainian Cossacks, albeit sporadically, in small numbers, and only among the senior officers of the Right Bank regiments.

Шаменков Сергій Ігорович

Уніформолог, дослідник історії костюму, художник-ілюстратор.

Shamenkov Serhii

Uniformologist, researcher of the costume history, artist/illustrator.

e-mail: rogala@striy.org.ua

Дослідження історичного строю, історії його розвитку та змін – тривала і кропітка робота, що включає критичне вивчення різноманітних джерел: іконографічних, археологічних та писемних. Представлена стаття присвячена цікавій знахідці із Головного архіву історичних документів у Варшаві (AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie), що була зроблена автором у 2021 р. Саме тоді був віднайдений документ, який корегує час появи шаровар (широкого (?) поясного одягу) в українських козаків. Це не перше звернення автора до цієї теми. Раніше, на підставі історичних джерел та досліджень спеціалістів, було висунуто припущення, що поява та поширення цього типу поясного одягу серед козацтва сталася наприкінці XVII ст. (Шаменков «Шаровари» 330-342). Цей процес збігся з низкою поразок військ Османської імперії наприкінці 1670-х рр. та їх кульмінацією під час Віденської компанії 1683 р. Після цього відбуваються помітні зміни в середовищі військової спільноти Речі Посполитої, і початкове презирливе ставлення до шаровар змінюється у ній на позитивне, що, можливо, було пов'язане зі сприйняттям їх як частини екзотичного трофейного східного вбрання.

Тепер же, на підставі архівних документів, ми можемо підтвердити факт передачі окремим представникам правобережної козацької старшини тканини для виготовлення одягу, серед якого згадуються і шаровари. Мова про документ, датований 1695 р., із зібрання Головного архіву історичних документів у Варшаві, а саме із «Archiwum Publiczne Potockich, 1551–1879» («Archiwum Publiczne Potockich»). Необхідні нам записи вміщено на сторінках 600–607 у другій частині 47 тому «Zbiór pism politycznych do Historyi Panowania Jana III [...] [i wcześniejszych]» (записи в цьому томі датовані 1689–1696 рр.). У них зафіксована оплата барвою (тобто тканиною) та коштами на 9 полків козаків Правобережного гетьмана Самійла Самуся (р.ж. 1656 – 1713 рр.).

У 1695 р., в якості оплати за службу, були видані кошти, сукна та інші різні тканини. За текстом, сукна та тканини видавалися лише

полковим старшинам, а навпроти простих козаків зазначена лише їхня платня. В тексті під кожним розрахунком міститься окремий запис, що стосується старшин. Зокрема, старшинам майже кожного полку було окремо видано певну кількість паклаку на пошив шаровар (колір матеріалу не зазначений). Паклак (з нім. packlaken) – це грубе сукно середнього гатунку, або напіввовняна тканина на конопляній чи лляній основі. Маловірогідно, що для поясного одягу видавали грубе сукно, яке йшло для верхнього одягу, а тому, скоріш за все, це була змішана напіввовняна тканина із конопляною або лляною основою (Turnau 205).

Необхідно відразу відзначити, що на момент написання документу, організаційно козаки Самійла Самуся були окремим військом, і вони не мали відношення ані до реєстрових (городових) полків, ані до січових запорізьких козаків. Резиденція гетьмана, та, вочевидь, місце розташування частини його полків, була у м. Вінниця, а вже в 1699 р. ці полки мали бути розпущені.

Всього в полку Самуся було 500 осіб, з них 479 козаків та 21 представник старшини. Представникам полкової старшини полку Самуся, йому самому, а також полковнику, осавулу, хорунжому, писарю було надано сукна по 5 ліктів. Сотникам – по 5 ліктів тузинку¹, хорунжим – тузинку по 4 ліктів, обозному – 5 ліктів тузинку. Добошу, трембачу, пушкарю було надано паклак. Рядові козаки отримали тільки грошову платню. Схема оплати старшинам в усіх полках була приблизно однаковою: полковник та іноді сотник отримували сукно, нижчі за статусом – тузинок, а ще нижчі – паклак. Тому ми не будемо перелічувати усі пункти документа, і зосередимося на тому, що нас цікавить найбільше – скільки і кому було видано матеріал на пошиття шаровар. Після кожного розрахунку для кожного підрозділу (полку) окремо йде приписка, яка стосується (і це прямо написано) лише старшин:

*Starszyznie – Starszym na pomienione potrzeby
Tey ze na Szarawary paklaku*

¹ Сукно тузинкове або тузинок (зі ст.-пол. *tuzinkowy, tuzinek* – «звичайне, посереднє сукно») – сорт посереднього сукна, що займало вищу сходинку за вартістю та гатунком серед простих сукон. Наприкінці XVII ст. вартість 1 лікта тузинку складала до 50 коп. (Славутич 131; Turnau 307).

Зокрема, на 16 старшин (з загальної кількості 21) із полку Самуся на пошив шаровар було видано постав та 13 ліктів паклаку. Старшині кінного полку Палія (загальна чисельність полку 300 осіб, з яких 15 старшин) на пошив шароварів було видано постав та 15 ліктів. У пішому полку Палія (загальна чисельність полку 200 осіб, з яких 11 старшин) старшині на шаровари дали загалом постав та 5 ліктів. На 12 старшин з полку П. Абазіна (загальна чисельність полку 200 осіб) було видано постав та 6 або 8 ліктів паклаку на пошив шаровар. На старшину з полку П. Іскри (загальна чисельність полку 200 осіб) на 10 старшин було видано постав та 3 ліктя. У пішому полку Яреми (загальна чисельність полку 170 осіб) на 10 старшин видано окремо на шаровари постав та 4 ліктя. На старшину пішого полку Барабаша (загальна чисельність полку 120 осіб) 8 старшинам на шаровари було надано один постав паклаку. У пішому полку Даніла (загальна чисельність полку 100 осіб) відсутній запис щодо окремої видачі матеріалу на шаровари. Старшини з підрозділу полковника Браня (загальна чисельність полку 60 осіб) отримали на 3 старшин всього 8 ліктів паклаку на шаровари.

Необхідно відмітити, що, незважаючи на наявні записи, нам досить важко розрахувати кількість тканини, яка йшла на пошив шаровар, але ми все ж спробуємо зробити подібну оцінку. Відразу відзначимо певну умовність цих розрахунків, які часто базуються на припущеннях щодо одиниць виміру та мануфактурних норм виробництва.

Постав (або штука, з нім. *stück*) – це непочатий сувій тканини, виготовлений на мануфактурі. Кількість тканини в такому сувої не була чітко визначеною і могла коливатися в дуже широких межах, але зазвичай становила від 25 до 40 ліктів (Turnau 181). Ми не знаємо довжину поставу паклака, який фігурує в цих записах, а отже вимушені звернутися до записів із роздачами менше одного поставу.

Зокрема, вищезгаданий запис роздачі старшині з підрозділу полковника Браня містить дані, що на 3 старшин було отримано 8 ліктів паклаку. Це дає нам цифру в 2.67 ліктя на 1 людину.

Наступний потрібний нам запис цього документа стосується старшини (7 осіб) козацького підрозділу Підстоля коронного (загальна чисельність 200 осіб). Його полковнику було надано 5 ліктів сукна та 12 ліктів атласу, сотнику – також сукна та атласу, двом осавулам – сукна 10 та китайки 12 ліктів, двоє хорунжих отримали по 10 ліктів тузинку. На всіх них разом було видано окремо на шаровари усього 18 ліктів паклаку, що дає нам цифру в 2.57 ліктя на 1 людину². В подальших розрахунках ми візьмемо більшу цифру – 2.67 ліктя на 1 пару шаровар.

Лікоть – це одиниця довжини з різними значеннями, в залежності від країни, регіону та історичного періоду. В описаний період його значення могло коливатися від 57,6 см (лікоть Хелмно) до 59,6 см (львівський або галицький лікоть) (Kozera; Turnau 108). У польській історичній літературі часто використовують значення 57,6 см, яке приймемо і ми, і яке дасть нам довжину відрізу паклаку в 154 см.

На жаль, документ не подає жодних відомостей щодо ширини виданої тканини. Мануфактурне виробництво в Польщі XVI–XVII ст. виробляло сукно шириною в 2, 2,5 та навіть 3,5 ліктя (Maćzak 290), але виданий паклак, скоріш за все, був напіввовняною тканиною із меншою шириною. Так, відомо що у Гданську в середині XVII ст. виготовляли сає (з пол. *saje*) – напіввовняну тканину з великою домішкою бавовни чи льону. Ширина гданського сає становила 7/4 ліктя (1,75 ліктя), а довжина 41 лікоть (Bogucka 102). Таким чином можна припустити, що ширина виданого паклаку могла коливатися між 1,75 до 2 ліктів, тобто від 100 до 115 см.

Таким чином, ми орієнтовно отримали відріз тканини довжиною в 154 см та шириною від 100 до 115 см. Чи багато це чи мало для шаровар? Ми залишимо це питання поки відкритим, оскільки, по-перше, воно виходить за межі цієї публікації, а по-друге, потребує ґрунтовного аналізу кроїв поясного одягу XVII–XVIII ст.

Про що ж свідчить насправді цей документ? Чи йдеться про широке і масове поширення серед козаків шаровар? Комплексно аналізуючи широке коло джерел другої половини XVII ст., ми мусимо відкинути це твердження.

² Спроба вирахувати довжину поставу, відштовхнувшись від нормування тканини в 2.67 ліктя на 1 людину, дала цікаві результати. Ймовірно, довжина поставу паклаку із опису складала в середньому 24 лікті.

Але маємо відзначити факт поступового проникнення шароварів після перемог над османами наприкінці XVII ст. у гардероб переможців – військової еліти Речі Посполитої та союзного їм козацького війська. Так, виявлений документ окреслив локальну групу старшин Правобережних полків – восьми підрозділів, підпорядкованих гетьману С. Самусю, в кількості загалом 85 осіб, які отримали в якості платні за службу на пошив шаровар певну кількість тканини. Характерно, що для інших категорій вояків цих полків, в тому числі простих козаків, тканину на шаровари не видавали і не оплачували. Тобто ситуація фактично виглядає таким чином: польський уряд видає в якості оплати частини комплексу «барви» тканину для пошиву шаровар

виключно для офіцерського корпусу козацьких полків. І поки нам невідомі інші джерела, можна припустити, що саме польський уряд запровадив шаровари у певної частини козацької старшини та лише серед Правобережних полків гетьмана С. Самуся. І лише згодом прості правобережні козаки цілком могли, виходячи зі своїх можливостей та побажань, замовляти та шити шаровари за зразком старшинських. Варто зазначити, що до цього часу в нас і досі не знайдено писемних згадок про шаровари гардеробі українських козаків XVII ст. Таким чином, документ 1695 р. – це фактично перший документ, що чітко фіксує час появи шаровар в українських козаків, нехай і епізодично, у невеликій кількості, та лише в представників старшини Правобережних полків.

Бібліографія

- «Archiwum Publiczne Potockich, 1551-1879.» AGAD – *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie*, agad.gov.pl/inwentarze/APP335.xml. Accessed 1 July 2022.
- Bogucka, Maria. *Gdańskie rzemiosło tekstylne od XVI do połowy XVII wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1956.
- Kozera, M. «Łokieć jako miara długości w średniowieczu.» *Problemy*, № 2, 1988.
- Mączak, Antoni. *Sukiennictwo wielkopolskie w XVI–XVII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe, 1955.
- Turnau, Irena. *Słownik ubiorów: tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.* Warszawa: Semper, 1999.
- Славутич, Є.В. *Військовий костюм в Українській козацькій державі: уніформологічний словник*. Київ: Інститут історії України, 2012.
- Шаменков, Сергій. «Шаровари в костюмі українського козацтва XVI–XVIII ст.» *Археологія & Фортифікація України. Збірник матеріалів X Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції*, ред. О. Заремба, Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О.А., 2021, с. 330-342.